

KOLBOTTNAR OCH ETT BROTT/ TÄKT VÄSTER OM HOFORS

Arkeologisk utredning

Fagersta 13:374 samt del av Fagersta 4:1
Torsåkers socken
Hofors kommun
Gästrikland

Kerstin Westrin

Kolbottnar och ett brott/täkt väster om Hofors

Arkeologisk utredning

Fagersta 13:374 samt del av Fagersta 4:1

Torsåkers socken

Hofors kommun

Gästrikland

Rapport 2024:1

Kerstin Westrin

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2023

Omslagsbild: Skogskolning I Ovanåker. Foto: DigitaltMuseum

XLM.PWH00822-3

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet: ©

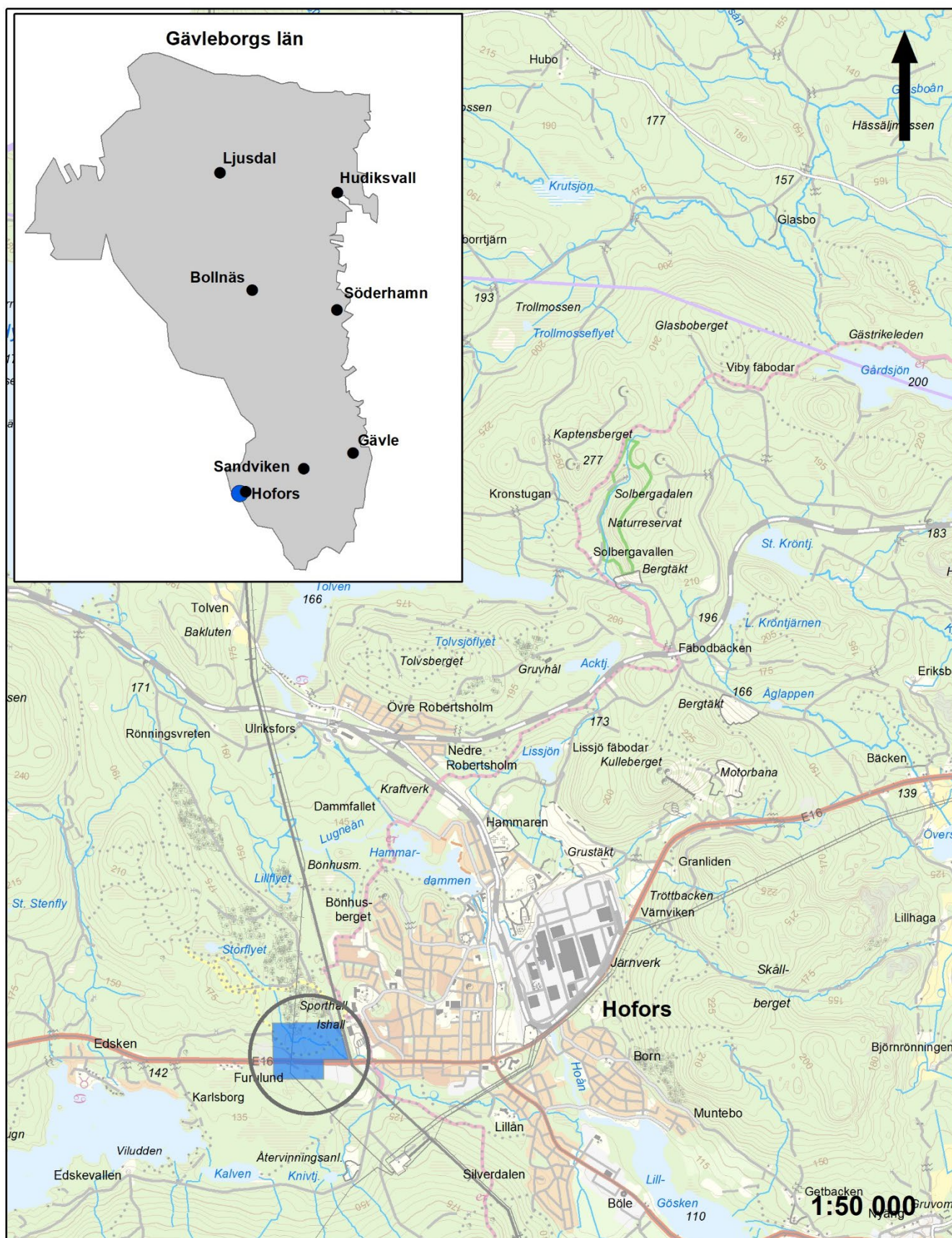
Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281-3181

Print: Trycktrean

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Syfte och metod	5
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Tidigare arkeologiska insatser	7
Kart- och arkivstudier.....	8
Fältarbetet.....	8
Kulturmiljöregistret	12
Diskussion	12
Administrativa uppgifter	13
Referenser	14
<i>Arkiv</i>	14
Bilaga 1	15

Figur 1. Utdrag ur Terrängkartan med utredningsområdet markerat med blått.

Sammanfattning

Länsmuseet Gävleborg har under fyra dagar i maj år 2023 utfört en arkeologisk utredning av ett cirka 30 hektar stort område i skogsmark väster om tätorten Hofors. Utredningsområdet ligger på ömse sidor om väg E16 och beläget inom fastigheten Fagersta 13:374 samt del av Fagersta 4:1, Torsåkers socken, Hofors kommun.

Inom utredningsområdet fanns redan fem kända och registrerade lämningar i Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister (KMR). (L1948:3023, L1949:1874, L1949:932, L1949:933), samtliga kolbottnar efter resmilor samt ett område med skogsbrukslämningar (L1949:1545).

Vid utredningen påträffades och registrerades åtta nya lämningar, varav sju är kolningsanläggningar (L2023:2291, L2023:2293, L2023:2295, L2023:2296, L2023:2297, L2023:2298, L2023:2299) samt ett brott/täkt (L2023:2294). Kolningsanläggningen L2023:2291 ligger strax utanför utredningsområdets sydvästra hörn.

Inledning

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Länsstyrelsen Gävleborg (beslutsdatum 2023-02-17 och diarienummer 9676–2022) genomfört en arkeologisk utredning inom fastigheten Fagersta 13:374 samt del av Fagersta 4:1 beläget väster om tätorten Hofors, Torsåkers socken och Hofors kommun. Bakgrunden till uppdraget var att Västra Gästriklands samhällsbyggnadsförvaltning planerar att upprätta en ny detaljplan inom det aktuella området. Fältarbetet genomfördes 22–25 maj år 2023 av Kerstin Westrin (projektansvarig), Andreas Widerberg och Anna Hellgren.

Syfte och metod

Syftet med den arkeologiska utredningen var att utröna om det fanns icke kända och oregistrerade lämningar inom utredningsområdet. Resultatet av den arkeologiska utredningen skall sedan utgöra ett underlag för Länsstyrelsen Gävleborgs eventuella tillståndsprövning och exploatörens fortsatta planering inom området.

Den arkeologiska utredningen inleddes med kart- och arkivstudier. De arkiv som studerades var KMR, Skogsstyrelsens register Skog och Historia, terrängskuggningskarta samt historiska kartor. Resultatet av kart-och arkivstudien fick sedan utgöra ett underlag vid fältarbetet.

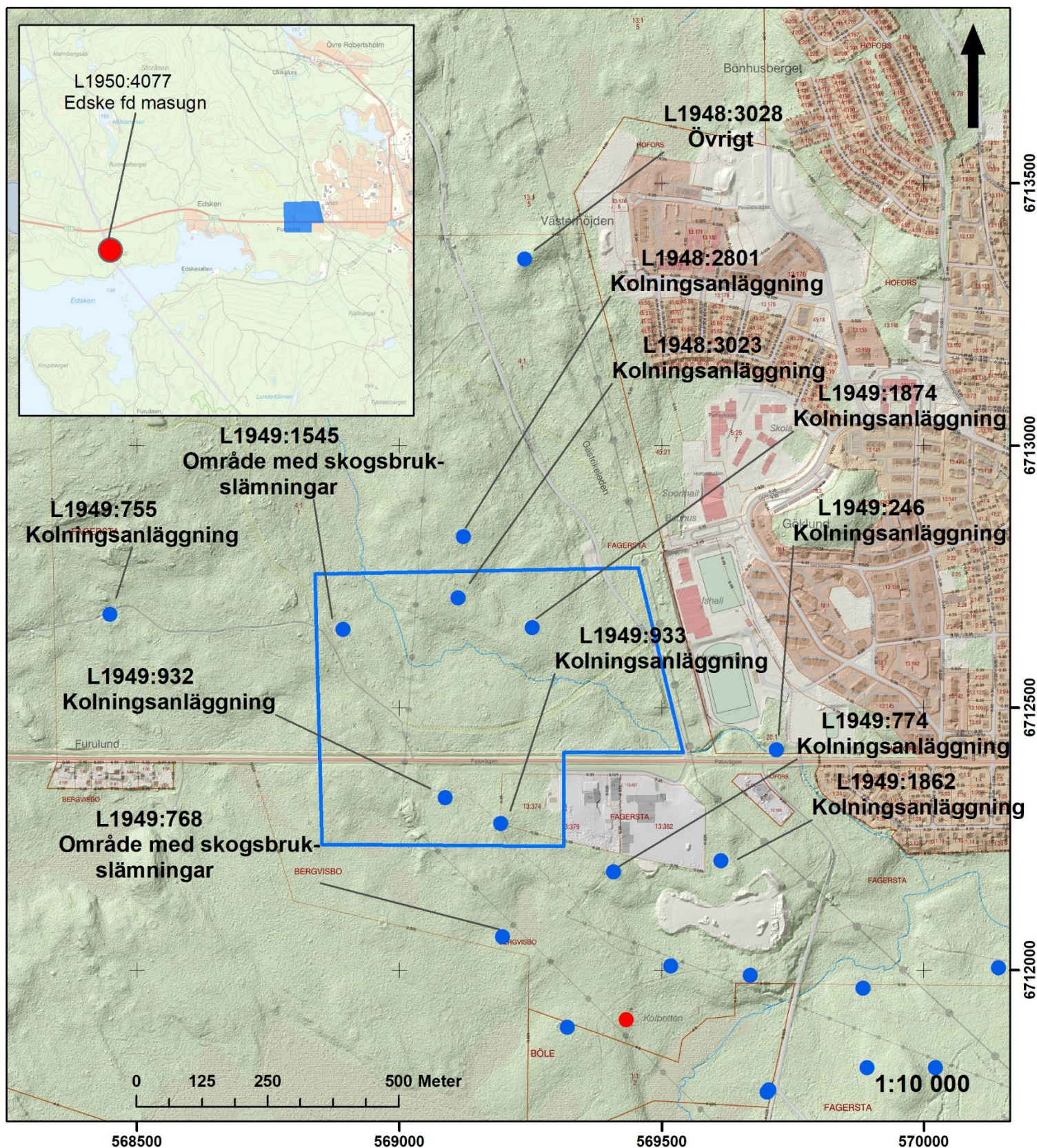
Topografi och fornlämningsmiljö

Utredningsområdet ligger väster om tätorten Hofors i Torsåkers socken. Området utgörs av skogsmark och jordarten är morän som i den norra delen är blockig (Sveriges geologiska undersökningar, SGU). Höjden över nuvarande havsnivå är mellan 140 och 160 meter. Större delen av skogen är produktionsskog, vilket innebär att marken är till stora delar påverkad av modernt skogsbruk. Inom utredningsområdet var tre mindre områden vid fältarbetet år 2023 kalhyggen.

Både inom utredningsområdet och i närområdet finns flera kolbottnar registrerade. Omkring tre, fyra kilometer väster om utredningsområdet finns flera lämningar som är kopplade till före detta hytt- och hammarområdet (L 1950:4077). Masugnen i Edske anlades 1664 och försåg Högbo bruks smedjor med tackjärn. I hytt-och hammarområdets närområde finns flera fossila åkrar (ex L2023:6163) och husgrunder (ex L2023:6372) registrerade. Bruksverksamheten upphörde när hyttan brann år 1880 (<https://lansmuseetgavleborg.se>). Tre gårdstomter/bytomter finns också registrerade inom närområdet till hytt-och hammarområdet. En är efter Edske herrgård (L2001:8876) och två är efter byggnader kopplade till bostadsområden för brukets arbetare (L1950:5110, L1950:5109).

Figur 2. Vad som finns kvar idag av masugnen vid Edske hytt-och hammarområde. Foto från söder: Kerstin Westrin.

Figur 3. Utdrag ur Lantmäteriets topografiska webbkarta och fastighetsindelning på underlag av terrängskuggningskarta med de registrerade lämningarna i KMR inom kartutdraget utsatta.

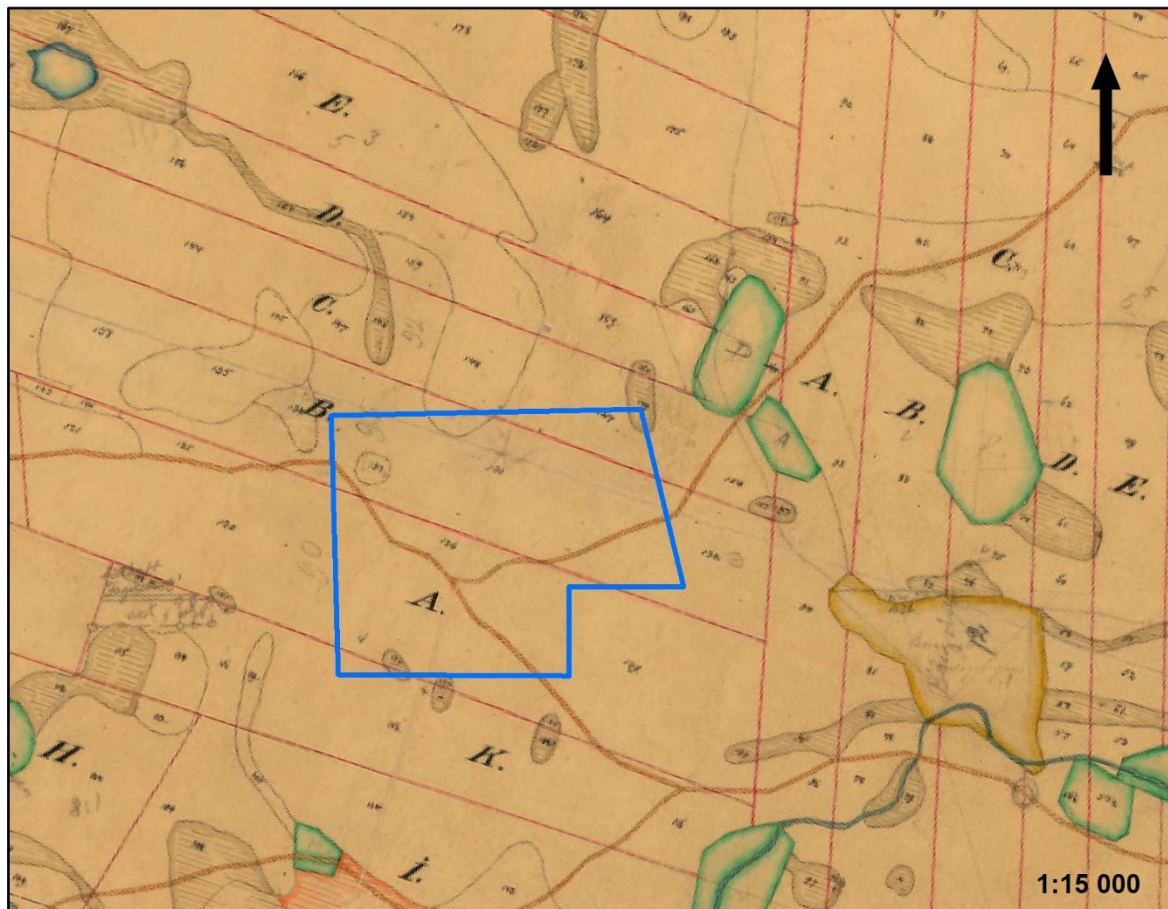
Tidigare arkeologiska insatser

Tre kilometer öster om det nu aktuella utredningsområdet genomfördes en utredning under år 2023 av Stigfinnaren Arkeologi och kulturhistoria AB. Vid utredningen registrerades ett 30-tal lämningar varav 10 lämningar är kopplade till kolningsverksamhet (KMR).

Resultat

Kart- och arkivstudier

Utredningen inleddes med kart- och arkivstudier. Historiskt har det aktuella området tillhört Fagersta och varit byns utmarker (laga skifte 1834).

Figur 4. Utdrag ur laga skifte karta från 1834 med utredningsområdets yttre gräns markerad med blå linje.

Det aktuella området har från denna karta och fram till idag utgjorts av skogsmark. Den förändring som skett över tid är E16 som idag går genom utredningsområdets södra del.

I Skogsstyrelsens register Skog och Historia finns samma lämningar registrerade som i KMR.

Fältarbetet

Vid fältarbetets steg 1 inventerades hela utredningsområdet okulärt. I samband med fältinventeringen besöktes samtliga redan registrerade

lämning och kvalitetssäkrades. Vid behov har beskrivning, geometri och skadebeskrivning uppdaterats. Samtliga lämningar har vid antikvariska bedömningen uppdaterats till fornlämning. Tre av dessa lämningar har skador från skogsbruket där skadorna på två sannolikt uppkommit efter registreringen då skadorna saknar växtlager.

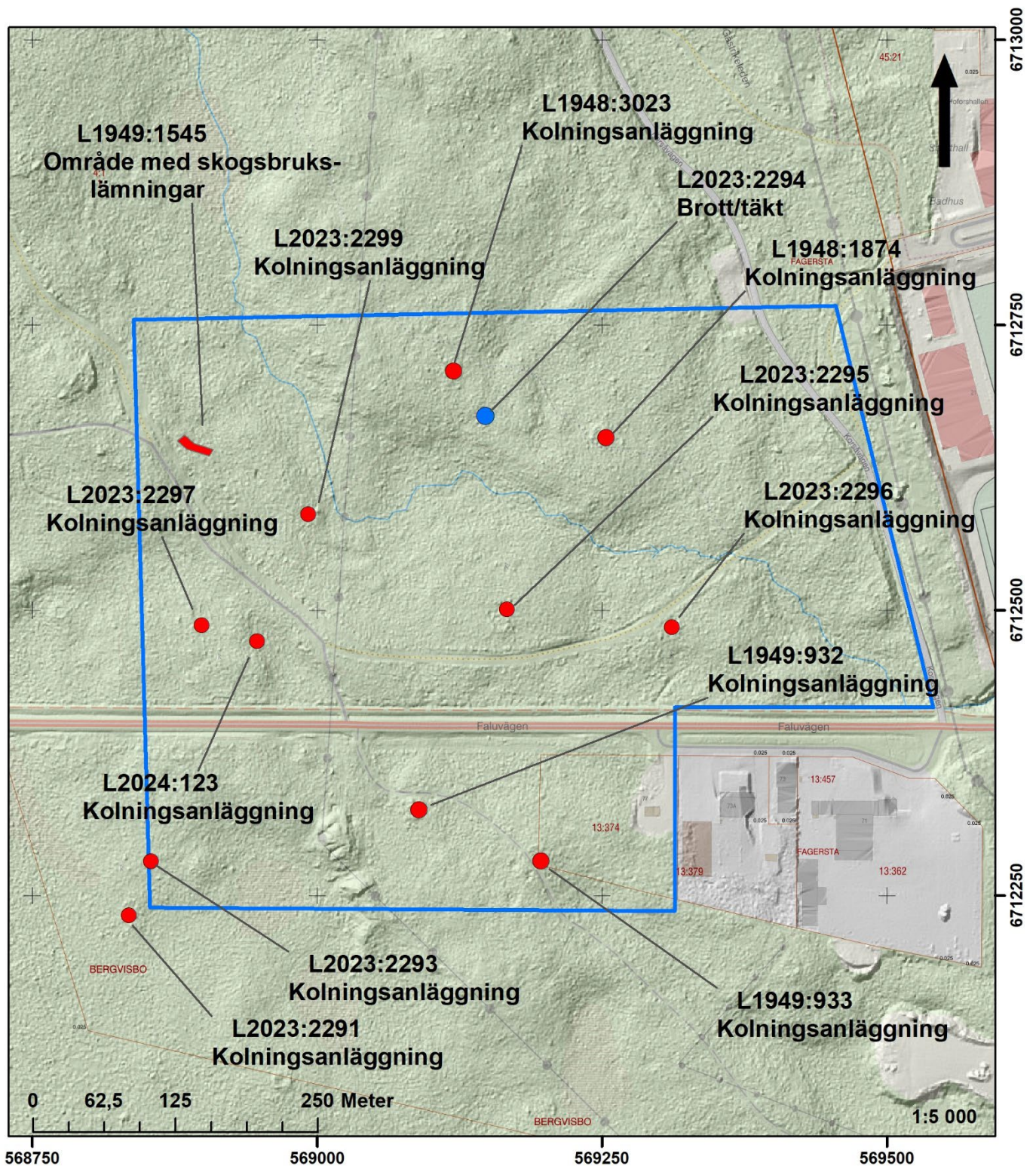

Figur 5. Vy över del av utredningsområdet. Foto från nordöst: Kerstin Westrin.

Vid inventeringen påträffades sju oregistrerade kolbottnar efter resmilor och ett brott/täkt. Lämningarna dokumenterades och mättes in med GPS. Samtliga nypåträffade kolbottnar har skador efter skogsbruk. Samtliga kolningsanläggningar, även de sedan tidigare registrerade, har fått den antikvariska bedömningen *fornlämning* i KMR med den antikvariska motiveringen att lämningarna ligger cirka 2–3 kilometer från platsen för Edske hytt- och hammarområde. Det påträffade brottet/täkten har fått den antikvariska bedömningen *övrig kulturhistorisk lämning*, se figur 7.

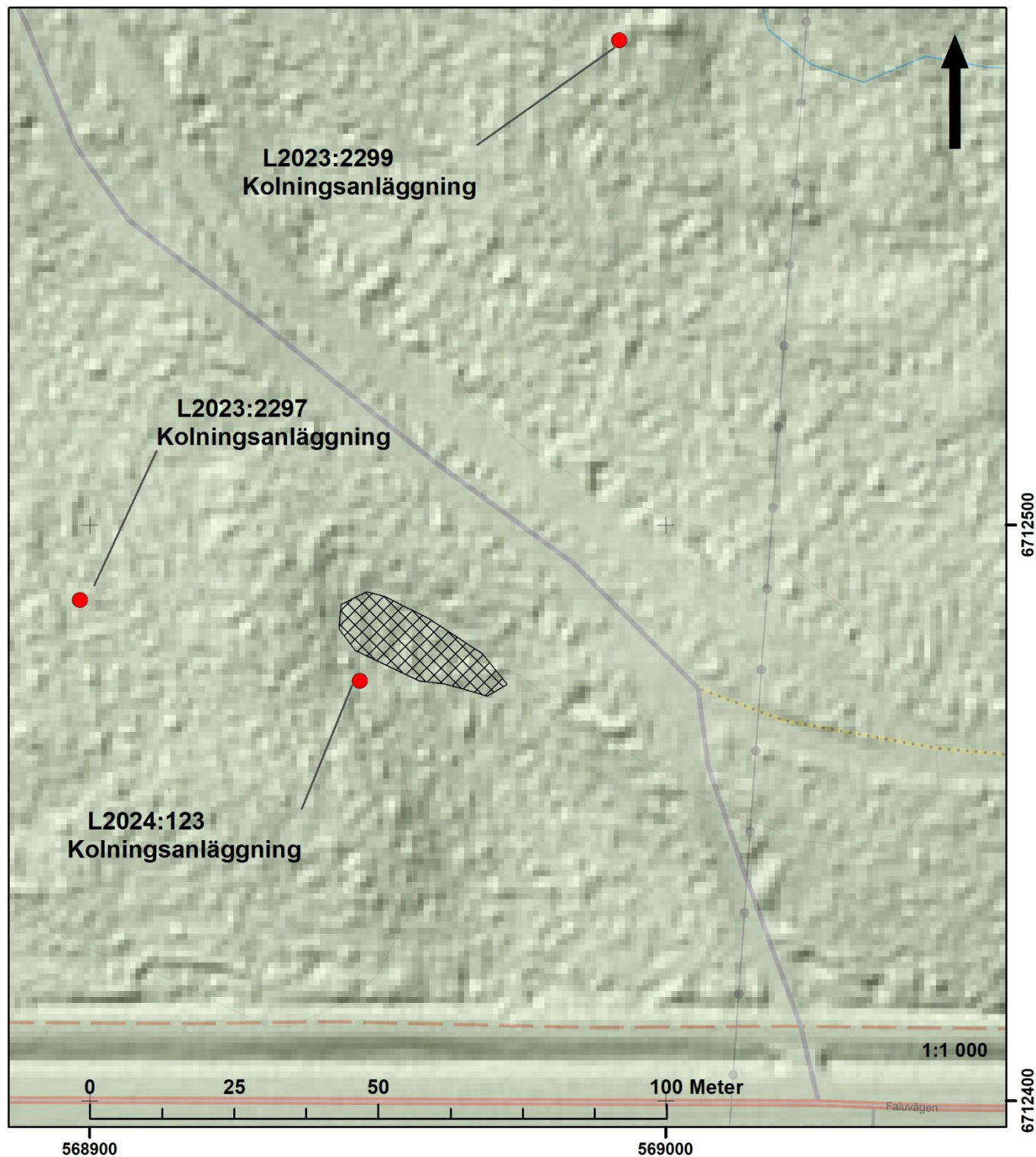
Figur 6. Fyra kolningsanläggningar som påträffades vid utredningen har grova skador efter markberedning som denna L2023:2293. Foto från söder: Kerstin Westrin.

Figur 7. Utdrag ur Lantmäteriets topografiska webbkarta och fastighetsindelning på underlag av terrängkuggningskarta med samtliga lämningar inom utredningsområdet utsatta. Lämningar som är rödmarkerade har den antikvariska bedömningen fornlämning och blåmarkerad övrig kulturbeskyddad lämning.

Ett boplatsläge identifierades i en sandig södersluttning 149 meter över nuvarande havsnivå. Boplatsläget bedömdes ha goda mark- och terrängförhållanden för en stenåldersboplat.

I utredningens steg 2 provgroppsgrävdes boplatsläget och det uppgrävda materialet sållades genom ett fyra millimeters såll. Inget påträffades.

Figur 8. Utdrag ur Lantmäteriets topografiska webbkarta och fastighetsindelning på underlag av terrängskuggningskarta med det identifierade boplatsläget skrafferat. Inom läget grävdes ett total provgropar.

Kulturmiljöregistret

År 2014 trädde den nya kulturmiljölagen (1988:950) i kraft vilket bland annat innebar att lämningar tillkomna år 1850 och senare inte längre har ett omedelbart skydd som fornlämning. Kolbottnar efter resmilor hade fram till 2014 den antikvariska bedömningen övrig kulturhistorisk lämning. Kolbottnarna inom det nu aktuella utredningsområdet har med nuvarande lagstiftning fått den antikvariska bedömningen *fornlämning* då de kan kopplas till äldre bruk i närområdet som exempelvis Edske masugn som hade sin verksamhetstid mellan åren 1664 och 1880.

Diskussion

Utifrån fornlämningsbilden har området väster om Hofors nyttjats expansivt för framställning av kol. Edske masugn och Hofors bruk har båda haft stora behov av kol. Kolmilan och platsen för användningen skulle helst inte överstiga 20 kilometer då kolet lätt skakas sönder under transporten (Hennius 2019:13).

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer: 9676-2022

Länsstyrelsens beslutdatum: 2023-05-09

Länsmuseet Gävleborgs diarienummer: 2023-44/320

Utredningstid: Fyra dagar i maj år 2023

Projektledare: Kerstin Westrin

Personal: Andreas Widerberg och Anna Hellgren

Fastigheter: Fagersta 13:374 samt del av Fagersta 4:1

Socken: Torsåker

Kommun: Hofors

Koordinatsystem: Sweref 99TM

Höjdsystem: RH 2000

Utredd area: Cirka 30 hektar

Arkeologitimmar i fält: 64

Dokumentationshandlingar: Förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv

Fynd: Inga fynd påträffades

Referenser

Hennius, A. 2019. *Spår av kolning*. Arkeologiskt kunskapsunderlag och forskningshistorik. Riksantikvarieämbetet

Arkiv

SGU: <https://apps.sgu.se/kartvisare/kartvisare-jordarter-25-100.html>

KMR: <https://app.raa.se/open/fornsok/>

<https://lansmuseetgavleborg.se/kulturmiljo/jarnriket/besoksmal/>

<https://historiskakartor.lantmateriet.se/>

Arkiv	Akt	Åtgärd	Årtal
Lantmäterimyndighetens arkiv	21-tor-163	Laga skifte	1834

Bilaga 1

Lämningslista

Antikvarisk bedömning: **F**=fornlämning och **ÖKL**= övrig kulturhistorisk lämning

L nr	Lämningsstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
L2023:2291 Ny	Kolningsanläggning	Kolbotten, rund, ca 20 m diam. I V vall 1,5 m br och 0,5-1,0 m h. Skador: Kör och markberedningsskador.	F
L2023:2293 Ny	Kolningsanläggning	Kolbotten, rund? ca 20 m diam. Skador: Grova marberedningsskador	F
L2023:2294 NY	Brott/täkt	Brott 3x2 m (N-S) och 1,20 m dj. Omgas av vall 1,5-2 m br och 0,4-0,5 m h. Sand i vallen. Oklart vad som brutits samt oklar metod. Skärpning?	ÖKL
L2023:2295 NY	Kolningsanläggning	Kolbotten, rund, 20 m diam begränsas av vall 2-3 m och 0,4-0,6 m h.	F
L2024:123 NY	Kolningsanläggning	Kolbotten, rund? ca 20 m diam. Skador: Grova marberedningsskador	F
L2023:2297 Ny	Kolningsanläggning	Kolbotten, rund? ca 20 m Skador: Grova markberedningsskador	F
L2023:2299 Ny	Kolningsanläggning	Kolbotten, rund, ca 20 m diam. I Ö sidan vall, 1 m br och 0,6 m h. Skador: Grova markberedningsskador.	F
L1948:3023	Kolningsanläggning	Skador: Körspår (N-S) central genom kolbotten.	F
L1949:1874	Kolningsanläggning	Skador: Körspår (Ö-V) i kolbottens N sida.	F
L1949:1545	Område med skogsbrukslämningar	Skador: Körspår (N-S) i kolbottens V samt markberedningsskador.	F
L1949:932	Kolningsanläggning		F
L1949:933	Kolningsanläggning		F

LänsMuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se